

بررسی ارتباط تدوین قانون مدنی با لغو کاپیتولاسیون

احمد رضا نائینی*

لوايح مربوط به قانون مدنی طی ۹ لایحه در ادوار ششم، نهم و دهم قانونگذاری، تقدیم مجلس شورای ملی گردیده است.^۱

اولین لایحه مربوط به قانون مدنی، مشتمل بر ۹۵۵ ماده در جلسه ۲۴۰ مورخ ۱۳۰۷/۲/۱۸ تقدیم ششمین دوره مجلس شورای ملی^۲ گردیده و نهایتاً به موجب مصوبه مورخ ۱۳۰۷/۲/۲۰ از تاریخ ۱۳۰۷/۲/۲۰ به موقع اجرا گذاشته شده است. در این مقاله عدم ارتباط لازم‌الاجرا شدن لایحه مربوط به قانون مدنی با لغو کاپیتولاسیون مورد بحث قرار می‌گیرد.

گفتار اول - کاپیتولاسیون چیست؟

کاپیتولاسیون نوعی امتیازات قضائی برای اتباع خارجه است که بعضی از دولت‌ها به نحوی از انحاء از جمله انعقاد قرارداد، به دست آورده‌اند.

در کشور ما دو کاپیتولاسیون از معروفیت برخوردار است:

۱- کاپیتولاسیونی که در زمان فتحعلی‌شاه به کشور ما تحمیل شد.

۲- کاپیتولاسیونی که در زمان پهلوی دوم به کشور ما تحمیل گردید.

چون کاپیتولاسیون دوم از دایره بحث این مقاله، خارج است، لذا صرفاً به کاپیتولاسیونی که در زمان فتحعلی‌شاه به کشور ما تحمیل شد، اشاره می‌شود:

«... دو دوره جنگ‌های ایران و روسیه در زمان فتحعلی‌شاه توسط روسها به ما تحمیل شد. از دست رفتن

قفقاز و تحمیل قرارداد ترکمانچای به ایران، برای اولین بار قضاوت کنسولی را در ایران باب کرد...»^۴

عهدنامه ترکمانچای بعد از جنگ روس و ایران در پنجم شعبان ۱۲۴۳ توسط عباس میرزای نایب‌السلطنه و ژان پاسکیه ویچ نمایندگان دولت ایران و روس امضا شد.^۵

گفتار دوم - مطالب مندرج در کتب حقوقی

در بعضی از کتب حقوقی، پیرامون ارتباط تدوین قانون مدنی با لغو کاپیتولاسیون مطالبی وجود دارد که به پاره‌ای از آنها اشاره می‌شود:

۱- در یکی از کتب حقوقی نکاتی به شرح زیر آمده است:

علت تقدیم لایحه مذکور با قید دو فوریت این بود که «دولت می‌خواست هر چه زودتر مقدمات الغای کاپیتولاسیون یعنی امتیازات قضائی اتباع خارجه را فراهم سازد، چنانکه در خود ماده واحده مصوب ۱۸ اردیبهشت ۱۳۰۷ نیز صراحتاً این نکته ذکر شده است.»^۶

توضیح:

لازم به این تذکر است که در متن ماده واحده مصوب ۱۸ اردیبهشت ۱۳۰۷ به تاریخ اجرای لایحه مربوط به قانون مدنی از تاریخ ۱۳۰۷/۲/۲۰، اشاره شده ولی صراحتی در مورد لغو کاپیتولاسیون وجود ندارد. متن ماده واحده مصوب ۱۸ اردیبهشت ۱۳۰۷، در گفتار پنجم خواهد آمد.

توضیح این نکته ضروری است که در تاریخ ۱۳۰۷/۲/۱۸ همزمان، دو لایحه توسط علی اکبر داور وزیر عدلیه وقت، تقدیم ششمین دوره مجلس شورای ملی گردید. لوائح مذکور عبارتند از یک- لایحه مربوط به قانون مدنی مشتمل بر ۹۵۵ ماده.^۷

دو- لایحه اجازه اجرای لایحه قانون مدنی تا موقع اعلام رأی قطعی کمیسیون پارلمانی عدلیه. علت تقدیم لایحه اخیر که تحت عنوان ماده واحده و با قید دو فوریت تقدیم مجلس شورای ملی گردیده، مجوز اجرای لایحه مربوط به قانون مدنی مشتمل بر ۹۵۵ ماده بوده است که همراه این لایحه تقدیم مجلس شورای ملی شده بود.

۲- در کتاب دیگری چنین آمده است:

«جلد اول قانون مدنی (مشتمل بر ۹۵۵ ماده) مربوط به مالکیت، اسباب تملک و حقوق قراردادهای مبتنی بر فقه امامیه و با استفاده از کتاب‌هایی همچون شرح لمعه، شرایع، مکاسب، متن نهایی و منقح جلد اول قانون مدنی، هفت سال بعد برای تدارک الغاء کاپیتولاسیون- در اردیبهشت ۱۳۰۷ به صورت ماده واحده‌ای تصویب شد.»^۸

تذکر:

اولاً- چنانچه توضیح داده شد، آنچه که در تاریخ ۱۳۰۷/۲/۱۸ به تصویب رسیده قانون اجازه اجرای لایحه قانون مدنی تا موقع اعلام رأی قطعی کمیسیون پارلمانی عدلیه است، نه جلد اول قانون مدنی. ثانیاً- چنان که در ادامه بحث خواهد آمد، تدوین یا لازم‌الاجرا شدن قانون مدنی، ارتباطی با کاپیتولاسیون

ندارد.

۳- در اثر دیگری مطلب زیر به چشم می‌خورد:

«در تهیه این قانون که به منظور الغاء کاپیتولاسیون در آن، شتاب به کار رفته بود، حدود نهصد و پنجاه ماده در تاریخ ۱۳۰۷/۲/۲۰ با یک قیام قعود و کلاء مجلس به تصویب رسید و به اجراء درآمد»^۹.

توضیح:

الف- چنان که توضیح داده شد، آنچه که در تاریخ ۱۳۰۷/۲/۱۸ به تصویب رسیده قانون اجازه اجرای لایحه قانون مدنی تا موقع اعلام رأی قطعی کمیسیون پارلمانی عدلیه است، نه جلد اول قانون مدنی که مشتمل بر ۹۵۵ ماده است.

ب- تاریخ ۱۳۰۷/۲/۲۰ مربوط به اجرای قانون مدنی است، نه تاریخ تصویب آن.

ج- در متن فوق به این نکته اشاره شده بود که «در تهیه این قانون که به منظور الغاء کاپیتولاسیون در آن، شتاب به کار رفته بود...»

در مورد مطلب فوق، نکات ذیل درخور توجه است:

سیدمحمد فاطمی قمی، تدوین‌کننده جلد اول قانون مدنی، بعد از سال ۱۳۳۰ قمری (۱۲۹۰ شمسی) شروع به تدوین قانون مدنی نموده و پیش‌نویس این قانون را قبل از سال ۱۲۹۸ شمسی تهیه کرده است. متن تهیه شده توسط مرحوم فاطمی، در کمیسیون‌هایی مورد بحث و بررسی قرار گرفته^{۱۰} و نهایتاً به موجب ماده واحده مورخ ۱۳۰۷/۲/۱۸ به اجرا در آمده است.

بنابراین برای تهیه لایحه مربوط به قانون مدنی مشتمل بر ۹۵۵ ماده، سالها وقت صرف گردیده است. به نظر می‌رسد آنچه موجب چنین برداشتی شده، موارد ذیل بوده است:

یک- در لایحه و نهایتاً قانون اجازه اجرای لایحه قانون مدنی تا موقع اعلام رأی قطعی کمیسیون پارلمانی عدلیه، عبارت «الغاء کاپیتولاسیون» بکار رفته بود.

دو- برای تصویب لایحه مذکور و لازم‌الاجرا شدن لایحه مربوط به قانون مدنی، درخواست تصویب با قید دو فوریت شده بود.

به هر حال، در تقدیم و تصویب لایحه اجازه اجرای لایحه قانون مدنی تا موقع اعلام رأی قطعی کمیسیون پارلمانی عدلیه که در سال ۱۳۰۷ با دستخط^{۱۱} تقدیم مجلس شورای ملی گردیده است، شتاب بکار رفته ولی در تهیه لایحه مربوط به قانون مدنی، شتابی در کار نبوده است.

۴- در جای دیگری نیز چنین آمده است:

«ماده یکم تا ۹۵۵ به ضرورت الغاء کاپیتولاسیون یک جا به سال ۱۳۰۷ تصویب شد و از تاریخ ۱۳۰۷/۲/۲۰ ه. ش. به اجراء نهادند»^{۱۲}.

الف- چنان که توضیح داده شد، آنچه در سال ۱۳۰۷ به تصویب رسیده، قانون اجازه اجرای لایحه قانون مدنی تا موقع اعلام رأی قطعی کمیسیون پارلمانی عدلیه است، نه مواد ۱ تا ۹۵۵ قانون مدنی.

ب- چنان که ملاحظه شد بکار رفتن عبارت «کاپیتولاسیون» در لایحه اجازه اجرای لایحه قانون مدنی تا موقع اعلام رأی قطعی کمیسیون پارلمانی عدلیه، دلیلی بر این نیست که لازم‌الاجرا شدن لایحه مربوط به قانون مدنی ارتباطی با لغو کاپیتولاسیون داشته باشد.

گفتار سوم - لغو کاپیتولاسیون

۱- در این ارتباط احمد کسروی چنین می‌نویسد:

(... در گرم‌گرم این گرفتاریها کابینه صمصام‌السلطنه به کارهای ارجداری می‌پرداخت، بدینسان که چون دولت روس دیگر شده و این دولت نو، همه پیمانهای بسته و امتیازهای گرفته دولت کهن را برانداخته و این کار خود را به دولت ایران و دیگر دولت‌ها آگهی داده بود دولت ایران خشنودی و خرسندی خود را از این پیش‌آمد و پیشنهاد آشکار، و این نیز به نوبت خود به گسیختن پیمان کهن ترکمانچای و دیگر پیمانهایی که با دولت امپراتوری روس بسته و امتیازهایی که به آن دولت و یا به یکی از بستگان او داده بود، برخاست و این کار خود را با پراکندن یک «تصویب‌نامه» به آگاهی همه رسانید. ما آن تصویب‌نامه را در اینجا می‌آوریم: ...
للهذا هیئت دولت در جلسه شنبه چهارم اسد ۱۲۹۷ شمسی مطابق شوال المکرم ۱۳۳۶ هجری قمری الغای کلیه عهدنامجات و مقاولات و امتیازات فوق‌الذکر را قطعاً تصمیم و مقرر می‌دارد که وزارت جلیله امور خارجه مأمورین و نمایندگان دول خارجه مقیمان دربار ایران و سفرای دولت علیه مقیمان خارجه را از مفاد این تصمیم مستحضر داشته و وزارت جلیله فوائد عامه و تجارت و فلاحه به وسایل مقتضیه برای استحضار عموم اعلان بنمایند «کابینه ریاست وزراء»^{۱۳}.)

۲- در جای دیگری نیز مطالبی در این زمینه وجود دارد که ذیلاً به آن اشاره می‌شود:

«با تحولات و دگرگونی نظام حکومت در روسیه و عثمانی هیئت دولت در جلسه شب ۲۵ اسفند ۱۲۹۹ تصمیم گرفت که از این پس محاکمات اتباع روس، آذربایجان، گرجستان، ارمنستان و اتباع عثمانی، بین‌النهرین (عراق) و سوریه در دادگاههای دادگستری مورد رسیدگی قرار گیرد و این تصمیم هیئت وزیران طی نامه ۱۲۷۰۱-۲۷ اسفند به امضای سید ضیاء‌الدین نخست وزیر به وزارت خارجه ابلاغ و دستور اجرای آن داده شد»^{۱۴}.

۳- حسین مکی در کتاب تاریخ بیست ساله ایران چنین آورده است:

«در تاریخ ۱۹ اردیبهشت ۱۳۰۶ مطابق دهم مه ۱۹۲۷ به وسیله سفارتخانه‌های ایران به دول آلمان، ایتالیا، بلژیک، هلند، سوئیس و اسپانیا اعلام شد که نظر به الغاء قضاوت قنسولها و مزایای اتباع خارجه در ایران و نظر به تغییراتی که در اوضاع مملکتی و افکار عامه روی داده دولت ایران عهدی را که محتوی حقوق ممتازه می‌باشد، فسخ و اعلام می‌نماید که بعد از انقضاء مدت یک سال از تاریخ فوق یعنی در ۱۹ اردیبهشت ۱۳۰۷ مطابق دهم مه ۱۹۲۸ عهد مزبوره به کلی بلااثر خواهد بود و برای اینکه در آن موقع رابطه عهدی با دول مزبوره منقطع نشود دولت ایران حاضر است در ظرف مدت یک سال که عهدنامه‌های ممتازه به قوت خود باقی است، به عقد معاهدات جدید مبادرت نمایند و نیز به دولت انگلیس و اتازونی و دول اسکاندیناوی و دول

امریکای جنوبی که در عهدنامه آنها، حق قضاوت قنصلوها و حقوق ممتازه دیگر تصریح نشده و فقط به عنوان دول کامله الوداد از مزایای مزبور استفاده می کنند اخطار شد که چون عهده ممتازه در ۱۹ اردیبهشت ۱۳۰۷ به کلی بلااثر خواهد شد، بالطبع دولی هم که فقط به عنوان کامله الوداد استفاده می کرده اند، دیگر از حقوق ممتازه مذکور از تاریخ ۱۹ اردیبهشت ۱۳۰۷ بهره مند نخواهند بود.^{۱۵}

خلاصه و توضیح:

الف- با توجه به تحولات و دگرگونی در نظام روسیه و لغو یک طرفه کاپیتولاسیون از طرف آن دولت در زمان صمصام السلطنه، تعهدات ایران در مقابل روسیه از بین رفته است.

ب- با تحولات و دگرگونی نظام حکومت در روسیه و عثمانی هیئت دولت وقت در جلسه شب ۲۵ اسفند ۱۲۹۹ تصمیم گرفته که محاکمات اتباع چند کشور در دادگاههای دادگستری ایران مورد رسیدگی قرار گیرد.

ج- هر چند اجرای موارد مربوط به لغو کاپیتولاسیون متضمن مراتبی بوده است، نهایتاً مسائل مهم آن قبلاً سپری شده است.

د- با توجه به اسناد تاریخی و بویژه موارد فوق، از تاریخ ۱۹ اردیبهشت ۱۳۰۶ مشخص گردیده که در ظرف مدت یک سال کاپیتولاسیون ملغی و رأس موعده مقرر این تصمیم عملی شده است. بنابراین تدوین و اجرای قانون مدنی ارتباطی با لغو کاپیتولاسیون ندارد. چنان که در لایحه و قانون اجازه اجرای لایحه قانون مدنی تا موقع اعلام رأی قطعی کمیسیون پارلمانی عدلیه مصوب ۱۳۰۷/۲/۱۸ نیز به تاریخ ۱۳۰۷/۲/۲۰ که کاپیتولاسیون ملغی است، اشاره شده است.

گفتار چهارم- تقاضای صاحبان کاپیتولاسیون برای لغو آن

در یکی از کتب چنین آمده است:

«...دول، دو ایراد کردند: یکی آنکه قانون مجازات مدون ندارید دیگر آنکه محاپس شما وضعیتی موافق با حفظ صحت ندارد. داور قانون مجازات بر طبق اصول مرتب کرد و چاپ شد. ضمناً در قصر محبس بنا نهاده شد.»^{۱۶}

توضیح:

اگرچه در متن فوق، لغو کاپیتولاسیون، موقوف بر خواسته‌هایی است که از طرف دولی که کاپیتولاسیون را در اختیار داشته‌اند، مطرح گردیده اما به نظر می‌رسد:

اولاً- لغو کاپیتولاسیون، ارتباطی با موارد فوق ندارد.

ثانیاً- اگر درخواست‌های فوق، موجب الغای کاپیتولاسیون بوده باشد، باز هم این موضوع، ارتباطی به تدوین و تصویب و لازم‌الاجرا شدن قانون مدنی ندارد.

لازم این تذکر است که در بعضی از کتب دیگر، علاوه بر اینکه خواسته‌های صاحبان کاپیتولاسیون را به

گونه دیگری آورده‌اند، لغو کاپیتولاسیون را نیز با اجرای قانون مدنی مرتبط دانسته^{۱۷} و بعضاً با انتشار قانون مدنی، کاپیتولاسیون را ملغی دانسته‌اند.^{۱۸} با توضیحاتی که داده شد، به نظر می‌رسد هیچگونه ارتباطی بین موارد مذکور و لغو کاپیتولاسیون وجود ندارد.

گفتار پنجم- لایحه اجازه اجرای لایحه قانون^{۱۹} مدنی تا موقع اعلام رأی قطعی کمیسیون پارلمانی عدلیه، مشروح مذاکرات مربوطه و متن مصوبه مورخ ۱۳۰۷/۲/۱۸.
برای بررسی موارد فوق، لایحه تقدیمی دولت، مشروح مذاکرات مربوطه و نهایتاً مصوبه مورخ ۱۳۰۷/۲/۱۸ عیناً می‌آید:

بند اول. لایحه تقدیمی دولت

۱- مقدمه توجیهی لایحه

به تاریخ ۱۳۰۷/۲/۱۷

نمره ۳۲۵۲

ساحت مقدس مجلس شورای ملی

البته آقایان نمایندگان محترم تصدیق دارند برای روشن کردن تکلیف افراد و ترتیب معاملات و برای انتظام امور و تأمین قضائی، تدوین قانون مدنی یکی از ضروریات اجتماعی است. نظر به احساس این ضرورت وزارت عدلیه برای تهیه قانون^{۲۰} مزبور کمیسیونی از اشخاص مجرب و عالم به علوم فقهیه تشکیل داده و آن کمیسیون با مطالعه تمام اطراف و جهاتی که لازم بود در نظر گرفته شود، تا کنون ۹۵۵ ماده تنظیم کرده است که منضم به این لایحه تقدیم می‌شود.

نظر به اینکه به آخر دوره ششم^{۲۱} مدت کمی مانده، نظر به اینکه مصالح قضائی مملکت سرعت گذراندن قانون^{۲۲} مزبور را امر می‌دهد ماده واحده ذیل با قید دو فوریت تقدیم و تقاضای تصویب آن را می‌نماید.

توضیح:

مقدمه توجیهی هر لایحه، دلایل تقدیم لایحه را ارائه می‌نماید.^{۲۳} چنان که ملاحظه می‌شود در مقدمه توجیهی فوق، مطالب و دلایل ذیل برای تقدیم لایحه بیان شده است:

الف- برای روشن کردن تکلیف افراد و ترتیب معاملات و برای انتظام امور و تأمین قضائی.

ب- نظر به اینکه به آخر دوره ششم مدت کمی مانده است.

ج- نظر به اینکه مصالح قضائی مملکت سرعت گذراندن قانون^{۲۴} مزبور را امر می‌دهد.

چنان که ملاحظه می‌شود، حتی در مقدمه توجیهی لایحه نیز اشاره‌ای به لغو کاپیتولاسیون نشده است.

۲- متن لایحه

ماده واحده. دولت مجاز است از روز ۲۰ اردیبهشت ۱۳۰۷ که کاپیتولاسیون ملغی است لایحه قانون^{۲۵}

مدنی را که به مجلس شورای ملی تقدیم داشته تا وقتی که رأی قطعی کمیسیون قوانین عدلیه مجلس شورای ملی اتخاذ و اعلام شود به موقع اجرا گذارد.

رئیس الوزراء
مهدیقلی هدایت^{۲۶}

وزیر عدلیه
داور^{۲۷}

توضیح:

در متن لایحه نیز صرفاً به تاریخ اجرای قانون مدنی «از روزی که کاپیتولاسیون ملغی است»، اشاره شده است.

بند دوم. مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی در مورد لایحه اجازه اجرای لایحه قانون^{۲۸} مدنی تا موقع اعلام رأی قطعی کمیسیون پارلمانی عدلیه صورت مشروح مذاکرات مجلس دوره ششم تقنینیه^{۲۹} جلسه ۲۴۰

سه شنبه ۱۸ اردیبهشت ماه ۱۳۰۷ مطابق ۱۷ ذیقعده الحرام ۱۳۴۶ مذاکره نسبت به لایحه دولت راجع به اجرای قانون^{۳۰} مدنی تا زمان اتخاذ تصمیم قطعی کمیسیون پارلمانی عدلیه و تصویب آن وزیر عدلیه. آقایان تصدیق دارند که یکی از کارهایی که وزارت عدلیه بایستی بکند و منتهای سعی را هم برای آن نموده است، تهیه لایحه قانون^{۳۱} مدنی است که لایحه‌اش تقدیم می‌شود البته باید برود به کمیسیون عدلیه، ولی از نقطه نظر اینکه یک احتیاج فوق‌العاده به این قانون^{۳۲} داریم این است که یک ماده پیشنهاد شده است و تقاضا شده است تا موقعی که تکلیف این قانون^{۳۳} در کمیسیون عدلیه معلوم شود آقایان موافقت فرمایند که این لایحه را به موقع اجرا بگذاریم.

توضیح:

در بیانات وزیر عدلیه که فوقاً آمد، صرفاً به این نکته اشاره شده که «یک احتیاج فوق‌العاده به این قانون^{۳۴} داریم».

در مابقی مشروح مذاکرات نیز نکته‌ای در مورد ارتباط این لایحه با لغو کاپیتولاسیون وجود ندارد. بند سوم. ابلاغیه و متن قانون اجازه اجرای لایحه قانون^{۳۵} مدنی تا موقع اعلام رأی قطعی کمیسیون پارلمانی عدلیه مصوب ۱۸ اردیبهشت ماه ۱۳۰۷ شمسی نمره روزنامه قانونی ۳۹۷

نمره کتاب ثبت کل ۱۹۲۹۵

دوره ششم تقنینیه

مجلس شورای ملی

تاریخ صدور از ثبت کل ۱۸ برج اردیبهشت ۱۳۰۷ ساعت ۵/۵ عصر

ریاست محترم وزراء:

در جواب لایحه قانونی نمره ۳۲۵۲ مورخه ۱۳۰۷/۲/۱۷ متن لایحه قانون مدنی و تقاضای اجازه اجرای آن قانون مصوب ۱۸ اردیبهشت ماه ۱۳۰۷ را لفاً^{۳۶} ارسال می‌دارد. رئیس مجلس شورای ملی^{۳۷}

قانون اجازه اجرای لایحه قانون^{۳۸} مدنی تا موقع اعلام رأی قطعی کمیسیون پارلمانی عدلیه

ماده واحده. دولت مجاز است از روز ۲۰ اردیبهشت ۱۳۰۷ که کاپیتولاسیون ملغی است لایحه قانون^{۳۹} مدنی را که به مجلس شورای ملی تقدیم داشته تا وقتی که رأی قطعی کمیسیون قوانین عدلیه مجلس شورای ملی اتخاذ و اعلام شود به موقع اجرا گذارد.

این قانون که مشتمل بر یک ماده است در جلسه هیجدهم اردیبهشت ماه یک هزار و سیصد و هفت شمس به تصویب مجلس شورای ملی رسید.^{۴۰} رئیس مجلس شورای ملی - مؤتمن^{۴۱}

توضیح:

چنان که ملاحظه می‌شود در مصوبه مذکور که عیناً همان متن لایحه دولت است، نیز نکته‌ای در مورد ارتباط اجرای قانون مدنی با لغو کاپیتولاسیون وجود ندارد.

جمع‌بندی و نتیجه:

غالب دولت‌ها، نه تنها علاقه ندارند که لوایح تقدیمی آنها در مجلس با تأخیراتی مواجه گردد، بلکه تلاش می‌کنند که اینگونه لوایح با سرعت هرچه بیشتر، مراحل قانونی را طی کند.

به همین دلیل است که بعضی از لوایح را با قید فوریت تقدیم مجلس می‌کنند. بویژه اینکه اگر از جهت زمان و مکان، بهانه‌ای هم در دست آنها باشد. لذا به همین دلیل بوده است که دولت وقت، لایحه اجازه اجرای لایحه قانون مدنی تا موقع اعلام رأی قطعی کمیسیون پارلمانی عدلیه را با قید دو فوریت تقدیم مجلس شورای ملی نموده است.^{۴۲}

با توجه به توضیحات فوق، لایحه مربوط به قانون مدنی، بدون اینکه مراحل قانونی را در مجلس شورای ملی طی کرده باشد، از تاریخ ۱۳۰۷/۲/۲۰ لازم‌الاجرا گردیده و اجرای چنین لایحه‌ای با وضع خاصی که اشاره شد، در طول قانونگذاری ایران سابقه ندارد.^{۴۳}

با توجه به مباحث مندرج در این مقاله:

۱- با توجه به اسناد تاریخی که ارائه شد، از تاریخ ۱۹ اردیبهشت ۱۳۰۶ مشخص گردیده که در ظرف مدت

یک سال کاپیتولاسیون ملغی و رأس موعده مقرر این تصمیم عملی شده است. در یکی از کتب منتشره از سوی مجلس شورای ملی سابق نیز آمده است: «کابینه سوم مستوفی... در ۱۹ بهمن ماه ۱۳۰۵... تشکیل گردید. از مهمترین رویدادهای دوران این کابینه باید الغاء کاپیتولاسیون را در ۱۹ اردیبهشت ۱۳۰۶ نام برد.»^{۳۴}

بنابراین تدوین و اجرای قانون مدنی ارتباطی با لغو کاپیتولاسیون ندارد.

۲- اگر به عبارت مندرج در لایحه و قانون اجازه اجرای لایحه قانون مدنی تا موقع اعلام رأی قطعی کمیسیون پارلمانی عدلیه مصوب ۱۳۰۷/۲/۱۸ که مقرر می‌دارد: «دولت مجاز است از روز ۲۰ اردیبهشت ۱۳۰۷ که کاپیتولاسیون ملغی است.» دقت شود، مشخص می‌شود که زمان لغو کاپیتولاسیون، از موقع تهیه لایحه مورد نظر، معلوم بوده است.

بنابراین بکار رفتن عبارت «کاپیتولاسیون» در لایحه و قانون اجازه اجرای لایحه قانون مدنی تا موقع اعلام رأی قطعی کمیسیون پارلمانی عدلیه، دلیلی بر این نیست که لازم‌الاجرا شدن لایحه مربوط به قانون مدنی، موقوف بر لغو آن بوده باشد.^{۳۵}

فهرست منابع و مآخذ:

۱. آئین‌نامه داخلی مجلس شورای اسلامی با اعمال اصلاحات مصوب ۱۳۸۷/۹/۲۶، اداره کل قوانین مجلس شورای اسلامی، بهمن ماه ۱۳۸۷.
۲. اسناد مندرج در پرونده پارلمانی قانون اجازه اجرای لایحه قانون مدنی تا موقع اعلام رأی قطعی کمیسیون پارلمانی عدلیه مصوب ۱۳۰۷/۲/۱۸ - مرکز اسناد کتابخانه مجلس شورای اسلامی.
۳. امین، پروفیسور سیدحسن، تاریخ حقوق ایران، انتشارات دایرةالمعارف ایران‌شناسی، چاپ اول، ۱۳۸۲.
۴. پاشا صالح، علی، سرگذشت قانون، مباحثی از تاریخ حقوق، دورنمایی از روزگاران پیشین تا امروز، سازمان چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۴۸.
۵. جعفری لنگرودی، دکتر محمد جعفر، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، کتابخانه گنج دانش، چاپ دوم، جلد چهارم، سال ۱۳۸۱.
۶. جعفری لنگرودی، دکتر محمدجعفر، مجموعه محشی قانون مدنی، کتابخانه گنج دانش، چاپ دوم، ۱۳۸۲.
۷. دفترچه خاطرات مرحوم میرزا سید محمد فاطمی قمی، تدوین کننده جلد اول قانون مدنی.
- ۸- ساکت، محمد حسین، شخصیت و اهلیت در حقوق مدنی، بهار ۱۳۷۰.
- ۹- شایگان، دکتر سیدعلی، حقوق مدنی ایران، چاپخانه مجلس، جلد اول، چاپ سوم، آبان ماه ۱۳۲۴.
۱۰. ضرغام بروجنی، جمشید، دولت‌های عصر مشروطیت، اداره کل قوانین، چاپخانه مجلس شورای ملی، اردیبهشت ماه ۱۳۵۰.

۱۱. عاقلی، دکتر باقر، خاطرات یک نخست‌وزیر (دکتر احمد متین‌دفتری)، انتشارات علمی، چاپ اول، تابستان ۱۳۷۰.
۱۲. فرهنگ قهرمانی، عطاءالله، اسامی نمایندگان مجلس شورای ملی از آغاز مشروطیت تا دوره ۲۴ قانونگذاری و نمایندگان مجلس سنا در هفت دوره تقنینیه، چاپخانه مجلس شورای ملی، خردادماه ۱۳۵۶.
۱۳. کسروی، احمد، تاریخ هیجده ساله آذربایجان، بازمانده تاریخ مشروطه ایران، مؤسسه مطبوعاتی امیر کبیر، چاپ دوم، خردادماه ۱۳۳۳.
۱۴. مجموعه قوانین موضوعه و مسائل مصوبه دوره ششم تقنینیه، اداره مطبوعات و اطلاعات مجلس شورای ملی، چاپ سوم، تیرماه ۱۳۳۴.
۱۵. مذاکرات مجلس شورای ملی (دوره ششم تقنینیه).
۱۶. مصدق‌السلطنه، دکتر محمد، کاپیتولاسیون و ایران، ۴ ذیحجه الحرام ۱۳۳۲.
۱۷. معین، دکتر محمد، فرهنگ فارسی.
۱۸. مکی، حسین، تاریخ بیست ساله ایران، انتشارات علمی، جلد چهارم، چاپ سوم، ۱۳۷۴.
۱۹. نائینی، احمدرضا، بحثی پیرامون لایحه مربوط به قانون مدنی، پیام بهارستان، دوره دوم، سال اول، شماره اول و دوم، پاییز و زمستان ۱۳۸۷.
۲۰. نائینی، احمدرضا، مشروح مذاکرات قانون مدنی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، چاپ اول، بهار ۱۳۸۶.
۲۱. نائینی، احمدرضا، نقش رضاخان در تدوین قانون مدنی، پیام بهارستان، دوره دوم، سال اول، شماره سوم، بهار ۱۳۸۸.
۲۲. ولایتی، علی‌اکبر، تاریخ روابط خارجی ایران در دوره اول مشروطه، مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، چاپ دوم، ۱۳۷۴.
۲۳. هدایت، مهدیقلی «مخبرالسلطنه»، خاطرات و خطرات «توشه‌ای از تاریخ شش پادشاه و گوشه‌ای از دوره زندگی من»، شرکت چاپ رنگین، تهران، ۱۳۲۹.

تاریخ ۱۷ / ۱۰ / ۱۳۰۷

۳۲۵۲

۱۹۲۶

وزارت عدالت
شماره ۱۸
۱۳۰۷

۴۹۷
رئیس هیئت مدیره
مجلس شورای ملی
مجلس شورای ملی
مجلس شورای ملی

بسم الله الرحمن الرحیم
این قانون تا آنکه در مجلس شورای ملی در جریان است و در این خصوص
مردان قانون مدنی که در صورتات چهارم است نظر بر این است که در صورت
کسین از آنکه ضرر موجب و عام معلوم گردد و آن کسین باطله تمام طرف
بود در نظر گرفته شود تا کنون ۹۵۵ ماده تنظیم گردید است و ضم این مدتی عدم
نظر بر این است که در صورتات که باقی مانده است نظر بر این است که در صورت
مردان در رسیدن تمام و در این صورت و در این صورت و در این صورت
ماده دهم - در این صورت در روز ۲۰ در این صورت ۱۳۰۷ در این صورت
در این صورت در این صورت در این صورت در این صورت در این صورت
در این صورت در این صورت در این صورت در این صورت در این صورت
در این صورت در این صورت در این صورت در این صورت در این صورت

در این صورت در این صورت در این صورت در این صورت در این صورت
در این صورت در این صورت در این صورت در این صورت در این صورت
در این صورت در این صورت در این صورت در این صورت در این صورت
در این صورت در این صورت در این صورت در این صورت در این صورت
در این صورت در این صورت در این صورت در این صورت در این صورت

رئیس هیئت مدیره
مجلس شورای ملی

پیام بهارستان / ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴ / تابستان ۱۳۸۸

پی‌نوشت‌ها:

- ۱- احمدرضا نائینی، مشروح مذاکرات قانون مدنی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، چاپ اول، بهار ۱۳۸۶، ص ۴۷.
- ۲- دوره ششم مجلس شورای ملی در تاریخ ۱۹ تیر ماه ۱۳۰۵ خورشیدی مطابق با ۳۰ ذیحجه ۱۳۴۴ هجری قمری و برابر با ۱۰ ژوئیه ۱۹۲۶ میلادی افتتاح و در تاریخ ۲۲ مرداد ماه ۱۳۰۷ خورشیدی مطابق با ۲۶ صفر ۱۳۴۷ هجری قمری و برابر با ۱۳ اوت ۱۹۲۸ میلادی خاتمه یافته است. (عطاءالله فرهنگ قهرمانی، اسامی نمایندگان مجلس شورای ملی از آغاز مشروطیت تا دوره ۲۴ قانونگذاری و نمایندگان مجلس سنا در هفت دوره تقنینیه، چاپخانه مجلس شورای ملی، خردادماه ۱۳۵۶ ص ۶۸).
- ۳- قانون اجازه اجرای لایحه قانون مدنی تا موقع اعلام رأی قطعی کمیسیون پارلمانی عدلیه.
- ۴- علی‌اکبر ولایتی، تاریخ روابط خارجی ایران در دوره اول مشروطه، مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، چاپ دوم، ۱۳۷۴، ص ده مقدمه.
- ۵- دکتر محمد مصدق‌السلطنه، کاپیتولاسیون و ایران، ۴ ذیحجه‌الحرام ۱۳۳۲، ص ۲۰ و ۲۶.
- ۶- دکتر سیدعلی شایگان، حقوق مدنی ایران، چاپخانه مجلس، جلد اول، چاپ سوم، آبان ماه ۱۳۲۴، ص ۳۷.
- ۷- لازم به ذکر است که سایر لوایح مربوط به قانون مدنی یعنی لوایح مربوط به مواد ۹۵۶ تا ۱۳۳۵ توسط محمد علی فروغی به‌عنوان رئیس‌الوزراء و محسن صدر به‌عنوان وزیر عدلیه امضاء و توسط محسن صدر تقدیم ادوار نهم و دهم مجلس شورای ملی گردیده است.
- ۸- ایرانشهر (زیر نظر علی‌اصغر حکمت و ...) تهران، انتشارات کمیسیون ملی یونسکو در ایران، چاپخانه دانشگاه تهران، ۱۳۴۳، جلد ۱، ص ۹۹۴ (به نقل از پروفسور سیدحسن امین، تاریخ حقوق ایران، ص ۵۱۲).
- ۹- دکتر محمدجعفر جعفری‌لنگرودی، مجموعه محشی قانون مدنی، کتابخانه گنج دانش، چاپ دوم، ۱۳۸۲، صفحه پنج مقدمه.
- ۱۰- الف- دفترچه خاطرات سیدمحمد فاطمی.
- ب- احمدرضا نائینی، نقش رضاخان در تدوین قانون مدنی، پیام بهارستان، دوره دوم، سال اول، شماره سوم، بهار ۱۳۸۸، ص ۹۰۴.
- ۱۱- از دستخط یا تائیدی بودن لایحه مربوط به قانون مدنی (مواد ۱ تا ۹۵۵) اطلاعی در دست نیست.
- ۱۲- محمدجعفر جعفری‌لنگرودی، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، کتابخانه گنج دانش، چاپ دوم، جلد چهارم، ۱۳۸۱، شماره ۱۰۶۳۴.
- ۱۳- احمد کسروی، تاریخ هیجده ساله آذربایجان، بازمانده تاریخ مشروطه ایران، مؤسسه مطبوعاتی امیر کبیر، چاپ دوم، خرداد ماه ۱۳۳۳، ص ۸۰۰ و ۸۰۱.
- ۱۴- علی‌اکبر ولایتی، تاریخ روابط خارجی ایران در دوره اول مشروطه، مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، چاپ دوم، ۱۳۷۴، ص ۱۰۷.
- ۱۵- حسین مکی، تاریخ بیست ساله ایران، انتشارات علمی، جلد چهارم، چاپ سوم، ۱۳۷۴، ص ۳۷۴ و ۳۷۵.
- ۱۶- مهدیقلی هدایت «مخبرالسلطنه»، خاطرات و خطرات «توشه‌ای از تاریخ شش پادشاه و گوشه‌ای از دوره زندگی من»، شرکت چاپ رنگین، تهران، ۱۳۲۹، ص ۴۷۵.

- ۱۷- الف- احمد کسروی، تاریخ هیجده ساله آذربایجان، بازمانده تاریخ مشروطه ایران، مؤسسه مطبوعاتی امیر کبیر، چاپ دوم، خردادماه ۱۳۳۳، ص ۸۰۲.
- ب- علی پاشا صالح، سرگذشت قانون، مباحثی از تاریخ حقوق، دورنمایی از روزگاران پیشین تا امروز، سازمان چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۴۸، ص ۲۳۷ و ۲۳۸ و ۲۶۹.
- ج- دکتر باقر عاقلی، خاطرات یک نخست‌وزیر (دکتر احمد متین‌دفتری)، انتشارات علمی، چاپ اول، تابستان ۱۳۷۰، ص ۴۵۵.
- ۱۸- دکتر جلال عبده (به نقل از: محمد حسین ساکت، شخصیت و اهلیت در حقوق مدنی، بهار ۱۳۷۰، ص ۳۵).
- ۱۹- در متن فوق، عبارت «قانون» اضافی است. هر طرح یا لایحه، پس از سیر مراحل قانونی، عنوان «قانون» را به خود اختصاص می‌دهد.
- ۲۰- به جای عنوان «قانون»، استفاده از عنوان «لایحه» صحیح به نظر می‌رسد.
- ۲۱- دوره ششم مجلس شورای ملی در تاریخ ۱۹ تیرماه ۱۳۰۵ افتتاح و در تاریخ ۲۲ مردادماه ۱۳۰۷ خاتمه یافته است. (عطاءالله فرهنگ قهرمانی، اسامی نمایندگان مجلس شورای ملی از آغاز مشروطیت تا دوره ۲۴ قانونگذاری و نمایندگان مجلس سنا در هفت دوره تقنینیه، چاپخانه مجلس شورای ملی، خردادماه ۱۳۵۶ ص ۶۸)
- ۲۲- به جای عنوان «قانون»، استفاده از عنوان «لایحه» صحیح به نظر می‌رسد.
- ۲۳- در حال حاضر نیز باید در مقدمه لوایح تقدیمی، دلایل لزوم تهیه و پیشنهاد آنها به‌وضوح درج شود.
- ماده ۱۳۴ آئین‌نامه داخلی مجلس شورای اسلامی مقرر می‌دارد:
- ماده ۱۳۴ - لوایح قانونی که از طرف دولت به مجلس پیشنهاد می‌شود، باید؛
- ۱- دارای موضوع و عنوان مشخص باشد.
- ۲- دلایل لزوم تهیه و پیشنهاد آن در مقدمه لایحه به‌وضوح درج شود.
- ۳- دارای موادی متناسب با اصل موضوع و عنوان لایحه باشد.
- ۲۴- به جای عنوان «قانون»، استفاده از عنوان «لایحه» صحیح به نظر می‌رسد.
- ۲۵- در متن فوق، عبارت «قانون» اضافی است. هر طرح یا لایحه، پس از سیر مراحل قانونی، عنوان «قانون» را به خود اختصاص می‌دهد.
- ۲۶- در ذیل لایحه فوق صرفاً عبارت «رئیس‌الوزراء» و امضای او وجود داشت. نام و نام خانوادگی وی از کتاب (دولتهای عصر مشروطیت، جمشید ضرغام بروجنی، اداره کل قوانین، چاپخانه مجلس شورای ملی، اردیبهشت‌ماه ۱۳۵۰، ص ۱۷۵، ۱۷۶ و ۱۷۹) استخراج و در ذیل لایحه درج شده است.
- ۲۷- در ذیل لایحه فوق امضای «داور» وجود داشت. عنوان وزیر عدلیه و نام و نام خانوادگی وی از کتاب (دولتهای عصر مشروطیت، جمشید ضرغام بروجنی، اداره کل قوانین، چاپخانه مجلس شورای ملی، اردیبهشت‌ماه ۱۳۵۰، ص ۱۷۵) استخراج و در ذیل لایحه درج شده است.
- ۲۸- در متن فوق، عبارت «قانون» اضافی است. هر طرح یا لایحه، پس از سیر مراحل قانونی، عنوان «قانون» را به خود اختصاص می‌دهد.
- ۲۹- مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ششم تقنینیه، ص ۴۳۴۲.
- ۳۰- اولاً. استفاده از عنوان «قانون» قبل از سیر مراحل قانونگذاری صحیح نیست.

- ثانیاً به جای عنوان « قانون »، استفاده از عنوان « لایحه » صحیح به نظر می‌رسد.
- ۳۱- در متن فوق، عبارت « قانون » اضافی است. هر طرح یا لایحه، پس از سیر مراحل قانونی، عنوان « قانون » را به خود اختصاص می‌دهد.
- ۳۲- به جای عنوان « قانون »، استفاده از عنوان « لایحه » صحیح به نظر می‌رسد.
- ۳۳- همان.
- ۳۴- همان.
- ۳۵- با توجه به توضیحاتی که آمد، عبارت « لایحه قانونی » صحیح است، نه « لایحه قانون ».
- ۳۶- پیچیدن، لوله کردن (در لف چیزی) = در طی آن، لای آن، جوف آن، در لف پاکت). (دکتر محمد معین، فرهنگ فارسی)
- ۳۷- متن فوق از نسخه اصلی ابلاغیه قانون مذکور که به صورت دست‌نویس در پرونده پارلمانی مربوطه وجود داشت، استخراج و در بالا آمده است.
- ۳۸- با توجه به توضیحاتی که آمد، عبارت « لایحه قانونی » صحیح است، نه « لایحه قانون ».
- ۳۹- همان.
- ۴۰- مجموعه قوانین موضوعه و مسائل مصوبه دوره ششم تقنینیه، اداره مطبوعات و اطلاعات مجلس شورای ملی، چاپ سوم، تیرماه ۱۳۳۴، صفحه ۱۱۷.
- ۴۱- نام و نام خانوادگی کامل رئیس مجلس شورای ملی، (آقای میرزا حسین‌خان پیرنیا «مؤمن‌الملک») بوده است (عطاءالله فرهنگ‌قهرمانی، اسامی نمایندگان مجلس شورای ملی از آغاز مشروطیت تا دوره ۲۴ قانونگذاری و نمایندگان مجلس سنا در هفت دوره تقنینیه، چاپخانه مجلس شورای ملی، خرداد ماه ۱۳۵۶، ص ۸۱).
- ۴۲- علاوه بر لایحه فوق، برای لوایح زیر نیز درخواست فوریت شده است:
- الف- لایحه مربوط به مواد ۹۷۶ تا ۱۰۳۰ قانون مدنی که با قید یک فوریت تقدیم مجلس شورای ملی گردیده و پس از مخالفت نمایندگان، فوریت لایحه مورد تأیید واقع نگردیده و به صورت دو شوری بررسی شده است. (احمدرضا نائینی، مشروح مذاکرات قانون مدنی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، چاپ اول، بهار ۱۳۸۶، ص ۴۸ تا ۵۱)
- ب- لایحه مربوط به مواد ۱۱۵۸ تا ۱۲۰۶ قانون مدنی که با قید یک فوریت تقدیم مجلس شورای ملی گردیده و با فوریت آن موافقت شده و در یک شور مورد بررسی قرار گرفته است (همان، ص ۵۲ و ۵۳).
- ۴۳- احمدرضا نائینی، بحثی پیرامون لایحه مربوط به قانون مدنی، پیام بهارستان، دوره دوم، سال اول، شماره اول و دوم، پاییز و زمستان ۱۳۸۷، ص ۵۶۵.
- ۴۴- جمشید ضرغام بروجنی، دولت‌های عصر مشروطیت، اداره کل قوانین، چاپخانه مجلس شورای ملی، اردیبهشت‌ماه ۱۳۵۰، ص ۱۷۴.
- ۴۵- با توجه به نکات فوق، مطالب مرتبط با کاپیتولاسیون، مندرج در پیشگفتار کتاب مشروح مذاکرات قانون مدنی، اصلاح می‌گردد. لازم به ذکر است که مباحث مذکور، با اعتماد به نوشته‌های متقدمین از جمله دکتر سیدعلی شایگان، ارائه شده بود، ولی پس از تحقیقات بیشتر مشخص گردید که این دو موضوع ارتباطی با یکدیگر ندارند.